

УДК 165:159.95/316.4

DOI <https://doi.org/10.30970/PHS.2022.29.2>

КОГНІТИВНІ ПЕРЕДУМОВИ «ПОСТПРАВДИ»

Ірина Пухта

Львівський національний університет імені Івана Франка,

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна

e-mail: iryna.pukhta@lnu.edu.ua

ORCID ID 0000-0002-2851-5431

В статті аналізуються когнітивні передумови ситуації постправди. Визнано, що ситуація постправди та «епідемія невігластва» є симптомами розвитку інформаційного суспільства, спричиненим з одного боку – легким доступом до інформації, з іншого – когнітивними особливостями нашого мислення. Встановлено, що інформація, яка до нас потрапляє, проходить певну інтерпретацію, що розгортається за принципом роботи герменевтичного кола, в якому роль цілого виконує світогляд людини, сформований на базі її мовної та культурної ідентичності. З цього випливає, що упередженість сприйняття та аналізу інформації загалом притаманна процесам розуміння.

Досліджено, яким чином когнітивні упередження, впливають на формування світоглядних позицій та проявляються під час інтернет-дискусій. Відзначено, що особливо важливу роль при формуванні переконань відіграє «упередження підтвердження» (англ. Confirmation bias), яке спонукає нас інтерпретувати інформацію таким чином, щоб вона підтверджувала наші наявні погляди, та ігнорувати інформацію, яка їм суперечить. Також важливу роль відіграють такі когнітивні ефекти, як приєднання до більшості, інформаційний каскад, ілюзія знання, ефект Даннінга-Крюгера, ефект рівності, які є передумовами сприйнятливості людей до інформаційних маніпуляцій, на тлі яких поширюються пропаганда та постправа, а також шириться «епідемія невігластва». Механізм їхнього впливу на наше мислення схожий до принципу роботи герменевтичного кола, яке показує залежність інтерпретації окремих одиниць інформації від світогляду індивіда та його попередньої налаштованості, обумовленої ідентичністю.

Встановлено, що оскільки можливості поширення інформації у світі тільки збільшуватимуться, потреба у підвищенні рівня критичного мислення, здатності до рефлексії, об'єктивного аналізу інформації також буде зростати. Тому вважаємо, що розвиток критичного мислення мав би стати пріоритетним завданням, починаючи зі школи й закінчуючи вищими навчальними закладами, але також потрібні програми підтримки незалежних медіа, які б цілеспрямовано розвінчували дезінформацію, бо далеко не всі люди здатні культивувати в собі потяг до раціональності. У філософії також бажано робити наголос на цінності правди для нормального функціонування суспільства.

Ключові слова: інформаційні маніпуляції, епідемія невігластва, герменевтичне коло, когнітивні упередження, когнітивні ефекти, упередження підтвердження, критичне мислення.

Вступ. Однією з характерних ознак нашого часу є поширеність в соціально-політичному житті такого явища, як постправа, яке прийшло на зміну пропаганді – типовому для ХХ століття засобу впливу на масову свідомість людей. Це пов'язано з переходом більшої частини людства до інформаційного етапу розвитку, який характеризується дедалі більшою роллю інформації та її впливу на поведінку людини. Інтернет та соціальні мережі не тільки суттєво збільшили швидкість розповсюдження інформації, але й змінили способи її поширення, сприйняття та інтерпретації, а відтак це вплинуло на формування переконань і позиції людей з різних питань. Також це відкрило нове поле можливостей для

поширення ідеологій, зокрема, ідеології рашизму, а також різних ідейних рухів – антивакцинологів, руху Qua-pop та конспірологічних теорій.

Більшість досліджень, присвячених передумовам виникнення ситуації постправди, зосереджені на аналізові засобів інформаційного впливу та механізмів маніпуляції громадською думкою. Метою ж даної статті будуть когнітивні передумови сприйнятливості індивіда до таких впливів. Це важливо передовсім з огляду на необхідність розробки засобів протидії цим маніпуляціям, а також вироблення нових освітніх норм, в яких була б врахована необхідність формування критичного мислення, що має стати одним із базових навичок людини в сучасному світі. У дослідженні ми спиратимемось на роботи представників когнітивної психології та поведінкової економіки – Стівена Сломена, Тома Ніколса, Девіда Даннінга та Джастіна Крюгера. Аналіз когнітивних упереджень застосовують переважно для пояснення способів прийняття рішень в економічній сфері, ми ж пропонуємо поглянути на те, як вони впливають на мислення людини загалом, а також з'ясувати, яку ж роль вони відіграють в поширенні ситуації постправди.

Постправда як симптом інформаційного суспільства. Поняття постправда було названо Оксфордським словником словом 2016 року, коли зафіксували його значення як впливового інструменту інформаційної політики, яку ведуть як окремі держави, так і впливові групи в межах окремих держав. Ним позначають стан соціальної дійсності, при якій при якій «об'єктивні факти є менш впливовими у формуванні громадської думки, ніж заклики до емоцій і особистих переконань» [10]. Префікс «пост» означає в даній дефініції не часовий вимір, як у слові постмодернізм, а те, що правда почала втрачати своє значення, поступившись місцем бажанням, почуттям та емоціям. Факти також перестали відігравати роль непорушних доказів, з одного боку вони почали тонути у морі «фейків», з іншого – їх почали представляти в такому світлі й в таких інтерпретаціях, що апеляція до них перестала бути вагомим аргументом. З'явилася теза «Немає фактів, є тільки інтерпретація», яка загрозлива тенденція, яка розпочалася в компанії за вихід Великобританії з Європейського Союзу та голосування за вибір Дональда Трампа на посаду Президента США, набула поступово міжнародних масштабів і новий її виток відбувся при запереченні епідемії коронавірусу та згодом антивакцинаторській кампанії. Не слід відкидати дестабілізаційної ролі російських спецслужб, роботи ботоферм (так званих «ольгінських тролів»), які працювали на організацію та поширення цих рухів, але навряд чи вони могли б похвалитися успіхами, якби для цього не було спеціальних передумов, які їм сприяли.

Останнім часом у публічному та медійному просторі почали частіше лунати такі поняття, як гібридна війна, важливим компонентом якої є інформаційна війна, а також «когнітивна війна» (Георгій Почепцов), «ментальна війна» (А. Ільницький). Інформаційна війна за визначенням – це «комплекс заходів щодо інформаційного впливу на масову свідомість для зміни поведінки людей і нав'язування їм цілей, які не входять до кола їхніх інтересів, а також захист від подібних впливів; форма ведення інформаційного протистояння між різними суб'єктами (державами, неурядовими, економічними та іншими структурами), яка передбачає проведення комплексу дій з нанесення шкоди інформаційній сфері конкуруючої сторони і захисту власної інформаційної сфери» [1, с. 34]. Таке визначення перегукується з визначенням постправди Лі Макінтайром як «...формою ідеологічної вищості, коли іншу особу прагнуть переконати у чомусь, незалежно від того, є для того переконливі докази чи ні» [2, с. 21]. Саме це, на думку Макінтайра, є рецептом політичного панування одних груп людей над іншими.

На нашу думку, успіх в поширенні постправди, а також такого явища як «епідемія невігластва» або «смерть фаховості», тісно пов'язаний не тільки з можливостями

інформаційного суспільства швидко поширювати інформацію, але й з когнітивними налаштуваннями нашої психіки. Інформаційні ж засоби тільки підсилюють вплив когнітивних особливостей, які проявляються як на рівні індивідуального мислення, так і на рівні масової свідомості.

Передовсім слід зазначити, що метою будь-якого інформаційно-психологічного впливу є конструювання певного типу соціальної дійсності, яка конструється переважно знаковими системами та символами за допомогою мови та мислення людей. У випадках окремих спільнот, які використовують пропаганду для поширення своєї ідеології, конструювання заходить так далеко, що їхня дійсність може далеко відходити від загальновищаних уявлень про світ. Ідеологія настільки впливає на свідомість людей, що вони стають глухими до альтернативних точок зору і практично не здатними до сприйняття об'єктивної інформації про світ, але при цьому ще й бажають нав'язати своє розуміння дійсності усім навколишнім. Якщо певна картина світу у свідомості людей уже збудована, то навіть наведення фактів, якій їй цілковито суперечать, не може порушити віру в правильність їхнього розуміння явищ цього світу. Через певний проміжок часу зв'язок з дійсністю вдається відновити, але, як правило, ціною людських жертв і руйнувань, коли етап інформаційної обробки свідомості переходить у війну із застосуванням зброї. Виникає питання, що змушує людей піддаватися такому впливу, робить їх глухими до мови фактів і утримує в колі хибних уявлень тривалий час?

Як ми уже зазначали, метою нашого дослідження є не вивчення засобів інформаційного впливу на колективну та індивідуальну свідомість, а когнітивні передумови сприйнятливості людей до такого впливу. Адже будь-яка інформація, яка до нас потрапляє, проходить певну обробку та інтерпретацію на рівні нашої свідомості й під впливом когнітивних схем, які наявні у нашому мисленні. Їх вивченням займається така дисципліна, як когнітологія або ж когнітивна наука (cognitive science), яка виникла в 60-х роках ХХ століття. Вона об'єднує в собі ряд дисциплін – когнітивну психологію, поведінкову економіку, нейрофізіологію, теорію штучного інтелекту, лінгвопсихологію та філософію. Одним із предметів її розгляду є когнітивні упередження (інші варіанти перекладу англ. Cognitive bias – когнітивні ілюзії, когнітивні спотворення), які трактує як «...відхилення у судженнях, яке супроводжується можливою нелогічністю у прийнятті висновків про інших людей і ситуації» [6, с. 724]. Саме їхнім впливом когнітивна наука пояснює, як люди приймають рішення, чому вони легко піддаються інформаційним маніпуляціям, формують стійкі переконання і продовжують дотримуватися навіть попри їх нелогічність та нерациональність (Ден Аріелі називає таку поведінку людей «передбачуваною ірраціональністю»). Також ми б хотіли звернути увагу на значну подібність між впливом на наше мислення когнітивних упереджень та принципом роботи герменевтичного кола, яке пояснює загальний перебіг процесів розуміння та тлумачення у нашій свідомості.

Герменевтичний характер формування переконань. Першим описав вплив когнітивних упереджень на процеси мислення британський філософ Френсіс Бекон у праці «Новий Органон» ще на початку 17 століття. Він виділив чотирьох ідолів – роду, печери, театру та ринку, які, на його думку, найпомітніше впливають на розум та перешкоджають у пізнанні істини. Однак згодом до цієї теми не поверталися, оскільки раціоналістична свідомість Нового часу була перейнята пошуком правильних методів пізнання, які б гарантували неупередженість та об'єктивність дослідження, перешкоджаючи впливу на неї ідолів. Знову до неї повернулися в другій половині ХХ століття в традиції філософської герменевтики, коли було поставлено під сумнів раціоналістичне уявлення про те, що суб'єктом пізнання виступає чиста рефлексивна свідомість. На її місці постала «дієво-історична свідомість» (увів термін Г.-І. Гадамер), яка враховує

причетність суб'єкта до історії й опосередкованість його мислення мовою, культурою та історією. Було визнано, що навколо цих чинників формується ідентичність індивіда, його причетність до певної колективної традиції, тому їх потрібно враховувати при аналізі суджень індивіда та переконань.

В межах герменевтики було сформульовано принцип герменевтичного кола, який пояснює особливості процесу розуміння. Вперше герменевтичне коло сформульовано Августином Аврелієм відносно проблеми співвідношення віри та розуму: «Вірю для того, щоб розуміти та розумію, для того, щоб вірити». Такий взаємозв'язок раціонального та ірраціонального у пізнанні, їхня взаємна обумовленість спостерігається також і на рівні об'єктивного знання та його інтерпретації крізь призму ідеологічних переконань, адже ідеологію також можна трактувати як сучасний варіант політичної віри. Виходячи з кола між знанням та вірою, ми можемо стверджувати, що віра служить для формування певного погляду на знання, а знання тлумачиться так, щоб воно відповідало вірі. Обертаючись у герменевтичному колі між знанням та вірою, людина – носій віри, як правило, не зацікавлена у критичній рефлексії щодо неї, вона більше шукає способів її підтвердження, а не спростування. Тому наявність герменевтичного кола є однією з причин нашого упередженого підходу до знання. Також слід зазначити, що вихід з кола неможливий, адже в коло, як стверджував М. Гайдегер, можна тільки правильно ввійти.

Згодом принцип герменевтичного кола отримав вужче методологічне трактування, яке застосовується при інтерпретації тексту: ціле ми розуміємо, виходячи з окремих частин, а частини – виходячи з цілого (вперше його сформулював Флацій Іллірійський у праці «Ключ до Святого Письма або про мову святих книг», згодом був розвинений Ф. Шляєрмахером та іншими представниками філософської герменевтики). Якщо поширити принцип герменевтичного кола на роботу нашого мислення взагалі, то воно пояснюватиме нашу «зацикленість» на певних світоглядних переконаннях. Одиначні факти чи знання, взяті поза їх інтерпретацію, самі в собі не несуть необхідної для свого розуміння інформації, адже, щоб бути належно сприйнятими, вони мають бути вписаними у вже наявну систему поглядів та переконань. Якщо ж факт або частина інформації суперечить цим поглядам – він може свідомо ігноруватися або й заперечуватися, коли узгоджується з ними – стає ще однією цеглиною, яка зміцнює ці погляди. Тому світогляд людини загалом є доволі інертним утворенням, оскільки він формується у прив'язці до ідентичності індивіда, його історичного та культурного досвіду. Загроза ж ідентичності, спроба впливу на неї, коли цей імпульс йде не з середини, внаслідок критичної рефлексії, а нав'язується ззовні, сприймається як психологічне насильство і загроза власному існуванню. В таких випадках впливу чиниться опір, оскільки люди прагнуть збереження своєї ідентичності зі спільнотою, до якої належать.

В науці у зв'язку з наявністю герменевтичного кола в пізнанні, окрім принципу верифікації (підтвердження істинності наукових теорій) застосовується також принцип фальсифікації, покликаний знаходити спосіб їх спростування. Це виступає своєрідною гарантією їх науковості, на відміну від псевдотеорій, які намагаються свої положення тільки підтверджувати. На жаль, цей принцип дуже рідко застосовується при аналізі світоглядних переконань. Його роль мало б виконувати особиста метакогніція (контроль за пізнавальним процесом) та критичне мислення, однак далеко не всі готові витратити час і зусилля, яких вони вимагають.

Когнітивні передумови сприйнятливості до інформаційного впливу. В подібному до герменевтики ключі проблему формування стійких переконань розглядає когнітивна наука, яка дослідила на цей час близько 175 когнітивних упереджень. Вона типологізувала їх і розподілила на чотири основні групи: ті, які пов'язані з прийняттям рішень,

формуванням переконань та поведінковими упередженнями; з соціальними упередженнями; з помилками пам'яті та спогадами; зі стереотипами та ймовірностями.

Особливо важливу роль при формуванні переконань відіграє «упередження підтвердження» (англ. Confirmation bias), яке фіксує «...тенденцію шукати, інтерпретувати, зосереджуватись та пам'ятати інформацію таким чином, щоб це підтверджувало попередні уявлення та гіпотези» [9, с. 175]. В результаті впливу цього упередження, яке за наслідками нагадує принцип роботи герменевтичного кола, ми виявляємось набагато сприйнятливішими до аргументів, які підтверджують наші переконання і значно менш сприйнятливими до тих, які можуть їх спростувати. Іншими словами, інформацію, яка суперечить, чи не відповідає нашим поглядам, ми будемо ігнорувати або ж вділятимемо їй значно менше уваги у порівнянні з тією, яка відповідає нашим очікуванням. Вплив цього когнітивного ефекту сильний, й водночас неусвідомлюваний для самого суб'єкта. Внаслідок цього ми вибірково підходимо до вибору інформаційних джерел, і трактуємо їх, як правило, на користь наших наявних переконань.

Згодом це породжує ефект «виправдовувального мислення», коли ми не тільки виправдуємо свої погляди, але й намагаємось знайти їм підтвердження. При взаємодії з неоднозначними свідченнями чи інформацією, вони будуть з високою ймовірністю проінтерпретовані на користь існуючих поглядів. Особливо сильно це спрацьовує, коли стосується емоційно напружених питань та сильних переконань, щодо яких люди найменш схильні міняти позицію.

Для підтвердження дії цих когнітивних ефектів було проведено ряд експериментів ще в 60-х роках ХХ століття, з то часу з'являються тільки нові докази їх прояву, особливо у насиченому інформаційному середовищі, зокрема в інтернет-дискусіях, де часто виникає інформаційний каскад або ж каскад доступності – «процес, при якому колективне переконання набуває все більшої ймовірності через зростання повторень у публічному обговоренні» [8, с. 685]. Це значною мірою забезпечує успіх будь-якому інформаційному впливу, в тому числі пропаганді, яка намагається нав'язати колективній свідомості певні погляди, оскільки вона створює враження, начеб то багато людей думає однаковим чином. В результат індивід починає ідентифікувати свої власні переконання з тими, які намагаються йому нав'язати, а через соцмережі йому легко знайти людей з аналогічними поглядами та ще більше укріпитися у своїй правоті. Ситуація постравди значною мірою живиться цими когнітивними ефектами, а також небажанням людей виходити із зони комфорту і змінювати свої погляди.

В інтернет-дискусіях також трапляється ефект «поляризації поглядів»: «Якщо односторонні думки беруться обговорювати якусь тему між собою, стабільно спостерігається один і той самий результат – вони поляризуються. Тобто якщо вони дотримувалися певного погляду до обговорення, то після обговорення вони стають радикальнішими у своїй підтримці цієї позиції» [3, с. 215]. Іншими словами, замість взяти до уваги нову точку зору і розглянути її, люди ще сильніше тримаються за ті переконання, з якими вступили в дискусію. Це можна пояснити прагненням людей перебувати у стані психологічного комфорту або ж «когнітивної легкості», в якому вони відчують відсутність напруження через потребу змінювати свої погляди. Чим більше ми звикаємо до цього стану – коли наші знання не піддаються сумніву і ми відчуваємо власну правоту, тим більше ми у них закорінюємось і тим важче нам стає їх змінювати, адже вони стають частиною нашої ідентичності.

Дію багатьох когнітивних упереджень можна пояснити тим, що в процесі еволюційного розвитку формується стійка залежність індивіда від групи. Стівен Сломен, автор книги «Люзія знання. Чому ми ніколи не думаємо на самоті», пояснює нашу залежність від думки більшості тим, що людям притаманний «вуликівий розум», який в значно

більшій мірі є продуктом спільности, ніж окремої людини. Нам важко провести чітку межу між тим, що «всередині наших голів», і тим, що поза ними – в головах інших людей. І чим більше ми комунікуємо, обмінюємося поглядами та інформацією, тим більшою стає наша залежність від колективних уявлень. Одним із негативних наслідків цього є «ілюзія знання»: «Оскільки ми плутаємо знання у наших головах, зі знанням, до яких ми маємо доступ, ми переважно не свідомі того, наскільки мало ми розуміємо. Ми живемо з переконанням, що розуміємо більше, ніж насправді розуміємо» [5, с. 162].

Загрозу, однак, становить не саме незнання, а зарозумілість, з якою малокомпетентні люди висловлюють свої погляди й вступають у публічні дискусії. Оскільки інтернет перетворився на повноцінного учасника спільноти знань, тепер фахівцем у будь-якому питанні може вважати себе кожен, хто має смартфон та доступ до інтернету. Цей привело до появи великої кількості людей, яких Том Ніколс називає «диванними експертами»: вони мало поінформовані, але доволі активні у відстоюванні власної думки. «Проблема не в байдужості до усталених знань, а в появі активної до них ворожості. Це дещо нове для американської культури, що демонструє агресивну заміну фахових поглядів чи усталених знань наполяганням на тому, що кожна думка з будь-якого питання нічим не гірша від іншої» [4, с. 32]. Таке ставлення до знань є симптомом епідемії невігластва, яка створює передумови для поширення ситуації постправди, коли думкою людей стає легко маніпулювати, нав'язувати їм певні погляди й робити нечутливими до правди. Поступово люди втрачають здатність відрізнити фейки від правдивої інформації, і навіть швидше довіряють фейкам, бо вони більш емоційні і часто створюються саме задля того, щоб налякати або створити ефект сенсації. А те, що зачіпає емоції та почуття людей (особливо пов'язані з груповою ідентичністю, як, наприклад, почуття величчя у російському імперському дискурсі), викликає сильнішу реакцію і бажання ділитися цим з іншими людьми.

«Ілюзія знання» підсилюється когнітивним ефектом Даннінга-Крюгера, названим так за іменами психологів, які його вперше дослідили та описали, суть якого полягає у тому, що некомпетентні люди «роблять помилкові висновки й ухвалюють невдалі рішення, але їхня некомпетентність не дозволяє їм цього усвідомити» [7, с. 1121]. Причиною цього є те, що їм бракує знань, які б дозволили розрізнити компетентність і некомпетентність, з іншого боку, некомпетентним людям це не перешкоджає мати високу самооцінку і бути високої думки про свої знання. Часто буває так, що чим обмеженіша людина, тим більше вона впевнена, що має рацію, тоді як компетентні люди схильні недооцінювати свої здібності. Як наслідок, в дискусіях може складатися враження, що голоси прихильників «теорії змови», плоскої землі та антивакциновиків лунають гучніше за голоси носіїв здорового глузду і фахового знання. В час, коли соцмережі перетворилися на своєрідний аналог давньогрецької «агори» й стали осередками суспільного життя, де висловлюються та обговорюються різні погляди, особливо відчутно, наскільки мудрою й унікальною, була позиція Сократа, яку він виразив словами: «Я знаю, що я нічого не знаю».

Окрім ефекту Даннінга-Крюгера, в дискусіях спрацьовує також «упередження рівності» – схильність людей вважати всі думки рівними та однаково вартими уваги. Це упередження суттєво погіршує колективне ухвалення рішень у різних культурах, тому що «люди за будь-яку ціну даватимуть одне одному слово й усі думки сприйматимуть на рівних, навіть якщо всі учасники розмови знають, що існують значні відмінності між рівнем їхньої компетентності» [3, с. 73]. Автори дослідження (А. Махмуді, К. Муні) припустили, що воно властиве людям через бажання бути частиною групи й страх бути групою відкинутим, але воно має негативний наслідок, оскільки веде до того, що до нефахівців у будь-якій дискусії прислухаються так само уважно, як до фахівців. Це теж є однією з причин, яка привела до «епідемії невігластва» в суспільстві з легким доступом до інформації.

Завдяки соцмережам «диванні експерти» отримують змогу знаходити однодумців, об'єднуватися у групи, і це їм дає впевненість, що їхня, часто нічим, крім емоцій та особистої віри, не підкріплена думка, варта уваги мусить бути врахована при прийнятті рішень.

Сукупний ефект від впливу цих когнітивних упереджень, які роблять людей сприйнятливими до інформаційних маніпуляцій та сприяють поширенню ситуації постправди, приводить до суттєвого погіршення якості життя людей: через антивакцинаторські компанії вдається ефективно протистояти поширенню коронавірусу, на виборах люди голосують за популістські рішення, прийняті більше під впливом емоцій, а не здорового глузду, врешті через це розпалюються війни, які підтримують більшість населення країни-агресора. Постає питання, як можна протистояти цьому, чи є засоби, завдяки яким можна зменшити або ж мінімізувати вплив на нас когнітивних упереджень, чи вони є невіддільною частиною людської природи, яку треба прийняти? Найчастіше в ролі такого засобу пропонують розвиток навички метакогніції – контролю за своєю розумовою діяльністю та критичного мислення, яке б розвивало уміння аналізувати, оцінювати інформацію та виносити зважені судження.

Наскільки спроможне критичне мислення справитися з такою функцією і виправдати очікування? Щодо України важко робити такі висновки, оскільки процес впровадження курсів критичного мислення в навчально-освітні програми у нас тільки розпочинається, однак Стівен Пінкер у книзі «Просвітництво сьогодні» зазначає, що впровадження курсів критичного мислення (а цей процес розпочався в Америці значно раніше і досяг своєрідного буму під кінець ХХ століття), на жаль, суттєво не вплинуло на здатність американців критично мислити та приймати рішення [4, с. 378]. Одна з причин, як він вважає, це те, що ситуації, засвоєні в штучному середовищі аудиторії, дуже важко переносяться в життя, адже там переважно діють правила дискурсу, прийняті у відповідних соціальних колах. Тільки тоді, коли люди змушені самі продумувати певні концепції, обговорити з іншими й застосувати до розв'язання проблем, вони здатні їх розуміти й відстоювати. Тому, на його думку, ефективніше впливати на критичне ядро впливових осіб, ніж намагатися виправити мислення широких кіл людей. Раз уже не вдається подолати вплив «ідолів театру», то слід їх адаптувати для поширення тих точок зору, які відповідають суспільним інтересам людей.

Також важливим інструментом боротьби з дезінформацією та поширенням постправди мала б стати державна інформаційна та гуманітарна політика – така, яка тримала б курс на загальнолюдські та гуманістичні цінності, обстоювала ідеали свободи та прав людини. Але оскільки ми живемо в глобалізованому світі й соцмережі не мають явних ні географічних, ні політичних кордонів, інформаційної політики на рівні окремих держав та організацій може виявитися недостатньо. Залишається покладатися на те, що будуть вироблені більш надійні механізми регулювання інформаційних процесів таким чином, щоб вони не завдавали явної шкоди ні глобальній, ні локальній політиці.

В протилежному випадку, «епідемія невігластва» у світі поглиблюватиметься й одним із її наслідків може стати криза демократії та «колапс функціонального громадянства» (Т. Ніколс), адже фаховість та управління тісно пов'язані. Джейсон Бреннан, автор праці «Проти демократії» (2016 р.), вказує як на основну ваду сучасної демократії те, що виборці здебільшого є некомпетентними, нерациональними, окрім того, їм бракує стимулів ставати більш поінформованими про політику. Часто вони схильні приймати такі виборчі рішення, що не відповідають їхньому інтересу, і могли б голосувати інакше, якби були більше поінформовані та мали більше суспільно-політичних знань. Тому Дж. Бреннан висловлює ідею, що загальне виборче право слід замінити епістократичною альтернативою – такою політичною системою, при котрій правом голосу наділені тільки

компетентні та обізнані виборці. Не виключено, що й інші моделі демократичного правління будуть обгорюватися і, можливо, втілюватися, оскільки криза демократії в умовах ситуації постправди є очевидною.

Висновок. В результаті дослідження ми прийшли до висновку, що основні причини поширення ситуації постправди лежать у двох основних площинах: в інформаційно-комунікативній площині сучасних технологій та у когнітивних особливостях нашого мислення. Когнітивні упередження та ілюзії, такі як, упередження підтвердження, інформаційний каскад, ефект Даннінга-Крюгера, ілюзія знання, ефект приєднання до більшості, ефект рівності, є передумовами сприйнятливості людей до інформаційних впливів, на тлі яких поширюються пропаганда та постправда. Механізм їхнього впливу на наше мислення схожий до принципу роботи герменевтичного кола, яке показує залежність інтерпретації окремих одиниць інформації від її цілісного розуміння та попередньої налаштованості, обумовленої ідентичністю індивіда. Оскільки можливості поширення інформації у світі тільки збільшуватимуться, потреба у підвищенні рівня критичного мислення, здатності до рефлексії, об'єктивного аналізу інформації також залишатиметься нагальною. Це мало б знайти відбиття в освітніх програмах, починаючи зі школи й закінчуючи вищими навчальними закладами, але також потрібні програми підтримки незалежних медіа, які б цілеспрямовано розвінчували дезінформацію, бо далеко не всі люди здатні культивувати в собі потяг до раціональності. Також предметом філософського осмислення мав би стати не тільки аналіз причин, які привели до ситуації постправди та епідемії невігластва, але й пошук шляхів повернення правді статусу цінності, а раціональності та критичному мисленню – статусу особистих чеснот.

Список використаної літератури

1. Інформаційно-психологічне протиборство : підручник / В. М. Петрик та ін.; за заг. ред. В. В. Бедь. Київ, 2018. 386 с.
2. Макінтайр Лі. Постправда / пер. з англ. Роксоляна Свято. Київ : ArtHuss, 2021. 208 с.
3. Ніколс Том. Диванні експерти. Як необмежений доступ до інформації робить нас тупішими / пер. з англ. Євгенія Кузнецова. Київ : Наш формат, 2019. 240 с.
4. Пінкер С. Просвітництво сьогодні. Аргументи на користь розуму, науки та прогресу / пер. з англ. Олени Любенко. Київ : Наш формат, 2019. 560 с.
5. Сломен С. Ілюзія знання: Чому ми ніколи не думаємо на самоті / пер. з англ. Мирослави Лузіної. Київ : Yakaboo Publishing, 2018. 344 с.
6. The evolution of cognitive bias. *The Handbook of Evolutionary Psychology* / Haselton M. G. and other. NJ, US : John Wiley & Sons Inc. 2005. P. 724–746.
7. Kruger J., Dunning D. Unskilled and Unaware of It: How Difficulties in Recognizing One's Own Incompetence Lead to Inflated Self-Assessments *Journal of Personality and Social Psychology*. 1999. Vol. 77. № 6. P. 1121–1134.
8. Kuran T., Cass R. S. Availability Cascades and Risk Regulation. *Stanford Law Review*. 1998–1999. № 51. P. 683–768.
9. Nickerson Raymond S. A Ubiquitous Phenomenon in Many Guises. *Review of General Psychology*, 1998. № 2 (2). P. 175–220.
10. Word of the Year 2016. URL: <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/>

COGNITIVE PRECONDITIONS OF “POST-TRUTH”**Iryna Pukhta**

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska str., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: iryna.pukhta@lnu.edu.ua
ORCID ID 0000-0002-2851-5431*

The article analyzes the cognitive preconditions of the post-truth situation. It is generally accepted that the post-truth situation and the “epidemic of ignorance” are symptoms of the emergence of the information society, caused on the one hand by easy access to information, and the cognitive features of our thinking on the other. It has been established, that we interpret information based on the principle of the hermeneutic circle, in which the role of the whole is performed by the individual’s worldview, formed on the basis of his/her linguistic and cultural identity.

We have focused our research on how cognitive preconditions affect the formation of worldviews and manifest themselves during online discussions. It is noted that a “Confirmation bias” plays a particularly important role in the formation of beliefs, because it prompts us to interpret information in a way that confirms our views and ignore the information that contradicts them. Also, such cognitive effects as joining the majority, the information cascade, the illusion of knowledge, the Dunning-Krueger effect and the equality effect all make people susceptible to information manipulation, which spreads propaganda and post-truth, as well as “the epidemic of ignorance”. The mechanism of their influence on our thinking is similar to the principle of the hermeneutic circle, which shows the dependence of the interpretation of separate components of information on the person’s worldview and his/her previous attitude regarding individual identity.

It has been established that as the opportunities for information dissemination in the world will only increase, the need to raise the level of critical thinking, the ability to reflect and an objective analysis of information will exist as well. Therefore, we consider, that the development of critical thinking should be a priority, starting with elementary education and ending with higher education. At the same time, we also need programs to support independent media that would purposefully oppose misinformation, because not all people are able to cultivate the desire for rational thinking. In philosophy, it is also desirable to emphasize the values of truth for the proper functioning of society.

Key words: information, manipulation, epidemic of ignorance, hermeneutic circle, cognitive bias, cognitive effects, confirmation bias, critical thinking.